
Селянство за умов соціокультурних, соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій

The peasantry under the conditions of socio-cultural, socio-economic and socio-political transformations

УДК 930.2:[316.334.55:271.2-523.6-788](477.46)''16/19''

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Lastovskyi>

Valerii Lastovskyi

*Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of Department of International Relations, Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

e-mail: lastov@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Lastovskyi, V. (2025). Monasteries and Peasants (based on materials from the Assumption Vinogradsky Monastery). *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 35, 5–13. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Lastovskyi>

MONASTERIES AND PEASANTS (BASED ON MATERIALS FROM THE ASSUMPTION VINOGRADSKY MONASTERY)

Abstract. *The purpose of the article is to clarify, using documentary sources from the history of the Uspensky Vinogradsky Monastery, the peculiarities of the relationship between monasticism and local peasantry in provincial conditions. Scientific novelty.*

As a result of the search *for archival documents, documentary reports were analyzed that reveal the content of social relations between monasticism and the Ukrainian peasantry during the 17th - early 20th centuries.*

Author's conclusions. *The history of the Uspensky Vinogradsky (Irdynsky) Orthodox monastery on the territory of the modern Cherkasy region left a significant number of documents in which we can see the social, economic, and cultural aspects of the development of this region. During the 17th - early 20th centuries, archival documents record constant social relations that were formed and developed between the monastery itself and the local peasantry. They concerned both land issues and trade relations, the resolution of moral, ethical, or private problems, etc. In all this, the presence of both conflict situations and cooperation is observed at the same time. At the same time, the survival of the monastery largely depended on the peasantry. On the other hand, the peasantry was also interested in the activities of the monastery, since it not only satisfied its religious needs, but also acted as an employer. In the last decades of its existence, the social base of the monastery was the peasantry. The research methodology is based on a general scientific systematic approach to the disclosure of the topic using logical, chronological, comparative and historical-genetic methods. Thanks to this, it was possible to present the changes and evolution of relations between the monastery and the local peasantry in the context of the functioning of the relevant state and political regimes.*

Keywords: *peasantry, monasticism, monastery, Church, archive, document, social relations, Kyiv Metropolis, Assumption Vinogradsky (Irdynsky) Monastery.*

Валерій Ластовський

доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

e-mail: lastov@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Ластовський В. Монастирі і селянство (на матеріалах Успенського Виноградського монастиря). *Український селянин*. 2025. Вип. 35. С. 5–13. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Lastovskyi>

МОНАСТИРІ ТА СЕЛЯНСТВО (НА МАТЕРІАЛАХ УСПЕНСЬКОГО ВИНОГРАДСЬКОГО МОНАСТІРЯ)

Анотація. *Мета статті полягає у з'ясуванні на документальних джерелах з історії Успенського Виноградського монастиря особливостей взаємовідносин між чернецтвом і місцевим селянством у провінційних умовах.*

Наукова новизна. *На підставі аналізу документальних повідомлень, віднайдених автором в архівах, набуто нових знань про сутність соціальних відносин між чернецтвом та українським селянством впродовж XVII – початку XX століть.*

Висновки автора. *Історія Успенського Виноградського (Ірдинського) православного чоловічого монастиря на території сучасної Черкаської області залишила значну кількість документів, в яких можемо бачити соціальні, економічні, культурні аспекти розвитку цього краю. Упродовж XVII – початку XX століть в архівних документах фіксуються постійні соціальні відносини, що формувалися і розвивалися між монастирем та місцевим селянством. Вони стосувалися як земельних питань, так і торгових відносин, вирішення морально-етичних чи приватних проблем тощо. У всьому цьому спостерігається одночасно наявність і конфліктних ситуацій, і співробітництва. Разом із тим, виживання монастиря багато в чому залежало від селянства. З іншого боку, селянство також було зацікавлене в діяльності монастиря, оскільки він не лише задовольняв його релігійні потреби, а й виступав роботодавцем. В останні десятиліття свого існування соціальною базою монастиря було селянство.*

Методологія дослідження заснована на загальнонауковому системному підході до розкриття теми із використанням логічного, хронологічного, порівняльного та історико-генетичного методів. Завдяки цьому вдалося представити зміни та еволюцію відносин між монастирем та місцевим селянством в контексті функціонування відповідних державно-політичних режимів.

Ключові слова: *селянство, чернецтво, монастир, Церква, архів, документ, соціальні відносини, Київська митрополія, Успенський Виноградський (Ірдинський) монастир.*

Постановка проблеми

Відносини монастирів і селянства – це одна із базових соціальних основ українського суспільства Модерного часу. Тогочас на території України кількість монастирів постійно зростає. Разом із ними селянство стає активним учасником освоєння нових земель та розвитку місцевого господарства. Водночас ці відносини мали як взаємовигідний, так і суперечливий характер. Відповідно, важливим залишається більш деталізоване їх вивчення, оскільки в різних територіальних межах, географічних умовах та політичних процесах вони мали свої особливості.

Історія Успенського Ірдинського (Виноградського) православного чоловічого монастиря на Смілянщині (поруч із селом Малі Старосілля) впродовж всього його 400-річного існування була тісно переплетена з життям селянства, котре проживало на навколишніх до обителі землях. Власне обитель розташовувалася на Ірдинських болотах, але підтримувала постійні стосунки з усіма сусідніми населеними пунктами. Можна навіть сказати, що його історія як починалася з стосунків селянством, так ними ж і закінчувалася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Тема відносин селян і монастирів на території України не є однією із популярних у вітчизняній історіографії. До неї впродовж 1980–2000-х років зверталися, зокрема, такі дослідники, як В. Крижановський, В. Мордвінцев, А. Зінченко, Н. Лаврінченко, В. Левицький та інші. В останні ж десятиліття це питання також розглядалося в колективній монографії «Селянство, земля і влада в період Української революції (1917–1921 рр.)»¹, у публікації Н. Лопачко² та інших авторів. Щодо висвітлення історії Ірдинського (Виноградського) монастиря, то фактично її розробкою займався лише автор статті у цілому ряді публікацій³.

1 Корновенко С. та ін. Селянство, земля і влада в період Української революції (1917–1921 рр.). Черкаси, 2020. 440 с.

2 Лопачко Н. Дерманський монастир та функціонування селянства у його володіннях (XVI–XVII ст.). *Український селянин*. 2023. №29. С. 164–169.

3 Ластовський В. Печери Успенського Виноградського (Ірдинського) монастиря. *Лаврський альманах*. Вип. 23. Спецвипуск 9. 2010. С. 102–108; Ластовський В. Документи XIX – початку XX ст. з історії Успенського Ірдинського (Виноградського) монастиря. *Болховітіновський щорічник*. 2012. Київ, 2013. С. 203–231; Ластовський В. Успенський Ірдинський (Виноградський) монастир на Смілянщині у XVIII столітті. *Красназнавство*. 2024. №2. С. 181–188.

Мета статті

Мета статті полягає у з'ясуванні на документальних джерелах з історії Успенського Виноградського монастиря особливостей взаємовідносин між чернецтвом і місцевим селянством у провінційних умовах.

Виклад основного матеріалу

Вперше згадка про Ірдинський монастир в історичних документах з'являється у 1620-х роках. І вже в них йдеться про тісний зв'язок обителі з місцевим населенням. Так, документ 1625 р. під назвою «Показання про землі Ірдинського монастиря» засвідчив серйозну активність її ченців із придбанням різноманітних господарських об'єктів (греблі, ставки, діброви, сіножаті, ґрунти, поля, пасіки) поблизу Будищ, Орловця, Лебедина, Сміли і т.д. У документі 1630 р. («Мова Івана Близнюка») безпосередньо зазначено про співпрацю між монастирем і селянами.

У подальшому життя монастиря як осередку чернечого світу поруч із селянським світом складалося із цілого ряду різних ситуацій, в яких ми бачимо як і співпрацю, так і протистояння.

Зауважимо, що юридично у XVII – початку XX століть монастир був складовою частиною структури Київської митрополії, за винятком того часу у XVIII столітті, коли він входив до складу Переяславсько-Бориспільської єпархії.

Інтерес до монастиря. Можна впевнено стверджувати, що монастир, якісь моменти його історії, його життя не були чимось закритим для місцевого селянства. Воно проявляло до нього свій інтерес і деякі знання передавало із покоління в покоління. Наприклад, у 1770 р. житель села Будищ Федір Буляр та житель села Старосілля Олексій Скляр надали досить детальні свідчення на запит Київської митрополії щодо минулого обителі в період його відновлення «тому назад більше сорока років» за часів ігумена Луки Пелеховського⁴. Як з'ясувалося за свідченнями одного із цих селян, Григорій Буляр показував ігумену Луці місце розташування монастиря та його землі.

Оскільки монастир розташовувався посеред лісів Придніпровської височини та на окраїні Ірдинського болота на досить значній відстані від найближчих сіл і тих традиційних шляхів, що з'єднували навколишні населені пункти, а тому був достатньо важкодоступним для відвідування, фактично лише місцеві селяни могли виступати провідниками до нього. Можна не сумніватися, що селяни у XIX столітті вказували шлях до монастиря історик М. Костомарову, етнографу П. Чубинському та археологу О. Бобринському, хоча останні про це й не згадували у своїх записах. Натомість учасник Визвольних змагань Ю. Артюшенко у своїх спогадах щодо подій 1921 р. писав: «Нарешті я в Малому Старосіллі. Прийшлося пригадати приказку, яку сьогодні сказав мені селянин, випроваджуючи мене в дорогу: «Хто навпростець ходить – той дома не ночує!» Переді мною ліс, серед якого стоїть монастир»⁵.

Протистояння та конфлікти. Не так часто, однак протистояння та конфлікти між монастирем і селянством траплялися. І, звісно, зумовлювалися вони передовсім земельними та економічними інтересами. Як тільки інтереси монастиря накладалися на інтереси місцевих жителів, зрозуміло, це відразу ж призводило й до певних непорозумінь.

Складно вказати на час появи найбільш раннього можливого протистояння, зафіксованого в конкретних документах. Проте можна не сумніватися, що певна напруженість вже виникала, щонайменше від другої половини XVII століття. І це могло бути пов'язано із від-

⁴ *Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ)*. 1861. №18. С. 531–532.

⁵ Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за Державу 1917-1966. Chicago, 1966. С. 63.

новленням монастиря під час козацької революції, що розпочалася у 1648 р. Повернення ченців на попереднє місце було закріплене універсалом Богдана Хмельницького від 20 вересня 1656 р. ігумену Герасиму Івашковському. Цим документом гетьманом надавалися монастирю чималі маєтності: «футори баклійські і орловські з належностями їх, Старосілля баклійські з Будищами, Смулчинці з Будищами Орловські... і ґрунта... у баклійських хуторах, почавши лісом от Будищ поза Громовою до греблі Медяникової, а по другой стороні греблі поля і ліса і к Старосілли і Орловські хутори з ґрунтами своїми і належними доходи, як ся в собі мають, также і ліса»⁶. Щоправда, там нічого не вказувалося щодо селянства, регулювання відносин між ним і монастирем, можливого встановлення залежності селян від цього чернечого осередку тощо. Однак наголошувалося, що забороняється будь-кому «з войска нашего» вчинення «найменшой кривди» цьому святому місцю.

Пізніше, у серпні 1660 р., зміст цих надань, на основі попередніх універсалів Б. Хмельницького та Ю. Хмельницького був розширений грамотою царя Олексія Михайловича.

Важко сказати, наскільки володіння всіма отриманими землями було безконфліктним з місцевими жителями. Проте, звернемо увагу на спостереження І. Крип'якевича в його відомій праці, присвяченій Богдану Хмельницькому, що стосувалося подібних ситуацій: «Не цілком з'ясованим лишається питання, чи справді монастирі і духовенство змогли взяти у своє володіння землі, надані їм гетьманськими універсалами. Цілком ясно, що монастирі вживали всяких заходів, щоб цього досягти, проте вони не завжди були в силі з цим справитись»⁷.

Певною мірою цей момент конфліктності може бути підтверджений дещо пізнішою ситуацією, вже початку XVIII століття. На нього вказувалося в універсалі чигиринського полковника Ігната Галагана від 6 липня 1709 року. Зокрема, в ньому зазначалася скарга ігумена золотоніського монастиря, котрий на той час опікувався монастирем, «же великие и незносные укывжения и втиски в ґрунтах их монастырских чинятся от горожан баклийских, орловских и белазорских»⁸. Ну і, звісно, полковник на основі скарги давав розпорядження місцевим жителям припинити «в ґрунта манаытские втручатися и пустошыты».

Це був період, коли ченці Ірдинського монастиря, після Руїни та Великого згону знову отримали значні володіння чи то від купівлі, чи як подарунок. І, відповідно до універсалу гетьмана Івана Скоропадського від 26 березня 1710 р., підставою для розширення територій служив все той же універсал Богдана Хмельницького⁹.

Більш пізніші документи показують, що конфлікти мали не лише соціальний характер, але й приватний. Так, у 1866 р. з невідомої причини на території обителі якимось «огородником», що працював у чернечому саду, було побито ієродиякона Іаннуарія¹⁰. Пізніше, у 1879 р. жителі села Буда Орловецька Григорій та Фекла Гиричеви звинуватили тодішнього ігумена монастиря Іларіона у зґвалтуванні їх дочки Акилини. Щоправда, Київська духовна консисторія при розгляді цієї справи, посилаючись на цілий ряд формальних порушень, залишили її без розгляду¹¹. Так само у 1905 р. через суд вимагала матеріальної допомоги на свою дитину від монастирського послушника Григорія Бондаренка й селянка Тетяна Лебедева з Орловця. Та й у цьому випадку Консисторія вважала подібну скаргу лише обманом¹².

Співпраця і торгівля. Співжиття чернечого світу із селянським реалізовувалося насамперед шляхом співпраці. Фактично, ці два світи не могли жити один без одного. Фінанси, що надходили від селянства, суттєво підтримували життя всієї чернечої братії. Ну і, зрозуміло, зі свого боку монастир забезпечував духовні та релігійні потреби всіх місцевих жителів.

6 Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657. Київ, 1961. С. 535–536.

7 Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 176.

8 КЕВ. 1861. №20. С. 597.

9 Корновенко С. та ін. Селянство, земля і влада в період Української революції (1917–1921 рр.). Черкаси, 2020. 440 с.

10 Лопачка Н. Дерманський монастир та функціонування селянства у його володіннях (XVI–XVII ст.). *Український селянин*. 2023. №29. С. 164–169.

11 Ластовський В. Печери Успенського Виноградського (Ірдинського) монастиря. *Лаврський альманах*. Вип. 23. Спецвипуск 9. К., 2010. С. 102–108; Ластовський В. Документи XIX – початку XX ст. з історії Успенського Ірдинського (Виноградського) монастиря. *Болховітіновський щорічник* 2012. Київ, 2013. С. 203–231; Ластовський В. Успенський Ірдинський (Виноградський) монастир на Смілянщині у XVIII столітті. *Краєзнавство*. 2024. №2. С. 181–188.

12 Центральний державний історичний архів України (далі - ЦДІАК). Ф. 127. Оп. 783. Спр. 606. Арк. 1–10 зв.

Найкраще це ілюструють прибутково-витратні книги обителі. Так, вони свідчать, що 1809–1819 рр. у взаємних відносинах було охоплено всі навколишні населені пункти, зокрема села Балаклія, Білозір'я, Буда, Будки, Воронівка, В'язівка, Дубіївка, Коноплянка, Костянтинівка, Мліїв, Носачів, Орловець, Ротмистрівка, Старосілля, Теклине та ін.¹³ Окрім фіксування прибутків важливим для нас є й фіксування прізвищ, імен та професійних занять селян, котрі надавали певні суми на монастир. Наприклад, один із колоритних записів від 31 березня 1815 р. засвідчив, що монастирем було отримано 60 коп. «от бабы Марии Белазорской спевачки испрошенных для уборки столця на праздники благословенных хлебов»¹⁴.

Власне в монастирі прекрасно розуміли його залежність від співробітництва із селянством. Про це прямо зазначалося в документах. Зокрема, у звіті за 1859 р. відзначалося, що «монастир утримується від старанності і добровільних подаянь православного народу черні»¹⁵.

Яскравим прикладом співпраці також можна вважати стосунки між монастирем та підприємцями з відомої родини Яхненків-Симиренків впродовж 1840–1880-х рр. Хоч ця родина на той час уже й не належала до селянського середовища, проте її витoki були пов'язані з ним. У цій співпраці ми можемо бачити певну тяглість відносин між монастирем і селянством. Особливо важливим у цих стосунках в зазначений період є їх фінансово-меценатський характер¹⁶.

Записи, що збереглися у прибутково-витратних книгах монастиря, свідчать, що в XIX столітті стосунки між ним та місцевим селянством були надзвичайно широкими і охоплювали, окрім суто релігійних потреб, практично всі господарчі та торгівельні питання. Географічно, порівняно з початком століття, ними охоплювалося дедалі більше населених пунктів.

Коло послуг, яке надавали селяни монастирю, було досить широким. Наприклад, у 1849 р. селянину села Будки Івану Мизовецькому за «изделку в теплой церкви печи трубы» та 200 цеглин була заплачено 16 руб., у 1858 році казенному селянину із Городища Ананію Терещенку за випас худоби – 8 руб., Афанасію Коваленку, селянину графа Бобринського, за теслярські роботи – 2 руб., у 1860 році селянину села Дубіївка Коннелію Тertiшному за 5 місяців роботи 10 руб.¹⁷ та ін.

У деяких випадках зустрічаємо й інформацію, що свідчить про відносини селян з монастирем на більш-менш постійній основі. Надання селянами необхідних послуг повторювалося з року в рік.

Монастир мав широкий вибір стосовно виконавців послуг від селян. На роботи одного й того ж типу він міг запрошувати різних жителів з різних населених пунктів, що зумовлювалося, очевидно, ще й грошовою винагородою, що виплачувалася наприкінці. Так, у 1850 р. селянам села Орловець Дмитру Карасю та Михайлу Бондарю «с товарищы» за прибирання сіна було заплачено 62 руб., а у 1851 р. вже селянам села Балаклія Петру Ільченку та Василю Мовчану «с товарищы» за таку ж роботу – вже 40 руб., а у 1852 р. жителям того ж села Петру Олійнику і Василю Молчану – 35 руб., у 1853 р. їм же – 37 руб., у 1856 р. селянину села Млієва Івану Вовку – 60 руб.¹⁸ і т.д.

Селянство і моральна оцінка ченців. Як і в будь-яких інших суспільних відносинах, у стосунках між монастирями та селянством інколи виникали ситуації, пов'язані з порушенням моральних приписів, права чи закону. Цікаво, що селянство виступало певним оцінником морального стану чернецтва. Інформативною стосовно цього є справа, що розглядалася у

13 ЦДІАК. Ф. 824. Оп. 1. Спр. 2. 72 арк.

14 *Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ)*. 1861. №18. С. 531–532.

15 ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 699. Спр. 162. Арк. 8.

16 Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за Державу 1917–1966. Chicago, 1966. С. 63.

17 Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657. Київ, 1961. С. 535–536.

18 Державний архів Черкаської області. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12, 16зв., 19, 24, 50.

1907–1908 рр. за скаргою селянина із Білозір'я Микити Погребняка. Роздаючи на адресу монастиря чимало гарних слів, тим не менше, цей селянин наголошував на тому, що спостерігав тут «велику і недбайливу байдужість братії до святої обителі, котрі не лише в моральному, але і в багато іншому не відповідають своєму призначенню за виключенням небагатьох...»¹⁹. І далі вже цей селянин прямо звинувачував тодішнього в.о. настоятеля Даниїла в постійних образах братії, привласненні монастирських грошей і передачі їх своїм родичам.

Аналогічно у 1910 р. також і селянин Олександр Холоденко поскаржився на дії вже нового ігумена монастиря Ісаака щодо побиття ним своїх послухників. Розслідування, здійснене Консисторією, таки справді підтвердило, що іноді ігумен здійснював «кулачну розправу» щодо своїх підлеглих, за що йому й було винесено сувору догану²⁰.

Селянство в чернецтві. Зв'язок монастирів із селянством проявлявся не лише в сусідстві, співпраці та інших моментах, а й в прямому проникненні селянського світу в чернечий. Звісно, склад монастирів у тому чи іншому місці зумовлювався певними місцевими та історичними особливостями. І пов'язаний він був із різними верствами суспільства: міщанством, козацтвом, духовенством, купецтвом, дворянством. Проте й селянство інколи туди проникало. На жаль, мало інформації до нас дійшло від більш ранніх часів, однак документи показують, що у 1786 р. в складі монастирської братії перебували «посполиті» – ієромонах Макарій (родом із села Радуль Чернігівського полку) та монах Іосиф (родом із села Білозір'я)²¹. Поруч з ними в документі згадуються також ченці «звання козачого» та «священницького».

Більше можливостей для селянства з'явилося, зрозуміло, вже після ліберальних реформ 1860–70-х років. Так, у 1865 р. бачимо заяву селянина Андрія Матвієнка, родом із земель Війська Донського, про своє бажання залишитися назавжди і служити у Виноградському монастирі²². Виходець із селян Херсонської губернії Дмитро Андрійович Хмельницький у 1890 р. був прийнятий до Виноградського монастиря, а у 1904 р. був призначений виконуючим обов'язки настоятеля²³. Трохи пізніше, у 1908–1909 рр., монастирем керував ігумен Даниїл, котрий за походженням був із селян Херсонської губернії²⁴. Потім, у 1910 р., ченці обрали своїм настоятелем ієромонаха Феодосія Палієнка, котрий походив, між іншим, із місцевої селянської родини – із села Млієва²⁵.

Упродовж другої половини XIX – початку XX століть кількість вихідців із селянства серед чернецтва суттєво змінилася.

Станом на 1860 р. з 12 насельників лише 4 були із селянства (1 з міщан та 7 – з духовного стану)²⁶. Натомість станом на 1909 р. у монастирі вже практично всі його жителі були вихідцями з селянства: крім вищезгаданого колишнього ігумена Даниїла, також – ієромонах Пахомій (із селян с. Селища Канівського повіту Київської губ.), ієромонах Георгій (із селян с. Княжої Звенигородського повіту Київської губ.), ієромонах Антоній (із селян Харківської губ.), ієромонах Нікодим (із селян с. Мартоноши Єлисаветградського повіту Херсонської губ.), ієромонах Гервасій (із селян Волинської губ.), ієродиякон Ілія (із селян с. Пустовоїт Канівського повіту Київської губ.), ієродиякон Інокентій (із селян с. Квіток Канівського повіту Київської губ.), ієродиякон Юстиніан (із селян с. Тернівки Черкаського повіту Київської губ.), ієродиякон Серафим (із селян с. Руської Поляни Черкаського повіту Київської губ.), монах Ігнатій (із селян с. Констянтинівки Черкаського повіту Київської губ.), монах Сімеон (із селян с. Писарівки Звенигородського повіту Київської губ.), монах Паїсій (із селян с. Цибулівки Ольгопольського повіту Подільської губ.), монах Іяков (із селян с. Чорнявки Черкаського повіту Київської губ.) та послушник Григорій (із селян с. Констянтинівки Черкаського повіту

19 Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 176.

20 КЕВ. 1861. №20. С. 597.

21 КЕВ. 1861. №20. С. 601.

22 ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 840. Спр. 477. Арк. 5–6.

23 ЦДІАК. Ф. 824. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1зв. – 2.

24 ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 919. Спр. 708. Арк. 1–7зв.

25 ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 788. Спр. 427. Арк. 8–10 зв.

26 ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 783. Спр. 606. Арк. 1–10 зв.

Київської губ.). Всього із 18 насельників 15 походили із селянського стану, 1 – із міщанського та 2 – із козачого²⁷.

Звертає увагу на себе те, що географічно станом на 1909 р. всі ченці-селяни походили з українських територій, переважно з навколишніх сіл, а частково з інших регіонів – 1 з Волині, 1 із Слобожанщини та 2 з Херсонщини.

Селянство і ліквідація монастиря. Чи не найбільш цікаві моменти, які прояснюють досить непрості відносини між монастирем і селянством, ми можемо бачити навколо ситуації, пов'язаної з його ліквідацією вже в радянські часи²⁸. Фактично, селянство у 1920-х роках начебто розколюється навколо нього. Частина намагається хоч якимось чином вберегти хоч щось від колишнього монастиря, а частина навпаки – намагається його зруйнувати повністю (зрозуміло, що під впливом агітації та пропаганди).

Антицерковна політика радянської влади достатньо швидко почала процвітати у селянському середовищі, тому діяльність активістів інколи навіть випереджала рішення самої ж влади. Так, 20 вересня 1921 р., коли Виноградський монастир навіть ще не був офіційно закритий, за повідомленням благочинного монастирів ігумена Іоанникія та ігумена монастиря Феодосія, «на світанку в монастир з'явилася з підводами юрба селян села Теклине і, пред'являючи документ Черкаського Відділу Урядування за №6178, вимагала видачі їм на знос монастирської св. Троїцької церкви і монастирського готелю». При цьому селяни ще й пригрозили, у випадку спротиву, «забрати в Черкаси ігумена, економа і ченців»²⁹. У квітні 1924 р. вже комітет незаможних селян с. Буди-Орловецької виступив із клопотанням про розбір Успенської церкви монастиря і використання її матеріалів для побудови «трудшколи»³⁰.

На відміну від активної частини селянства, що виступала за якнайшвидшу ліквідацію монастиря, була й інша частина, що намагалася протистояти цьому. Так, у травні 1924 р., громада села Дубіївка Білозірського району ставила питання про те, щоб їй на збереження до місцевої Миколаївської церкви було передано монастирські дзвони. Але їй у цьому було відмовлено, оскільки ці дзвони вже були передані до «Товариства друзів повітрофлоту»³¹. Ще через два з половиною роки, у листопаді 1926 р., група віруючих із села Мале Старосілля клопоталася перед органами радянської влади щодо передачі їм у користування колишньої монастирської Успенської церкви. В інформації, що подавалася від Черкаського відділу релігійних культів до Народного комісаріату внутрішніх справ 18 грудня, зазначалося: «Група віруючих, яка клопочиться про відкриття монастирської церкви складається виключно з бувш. манахів та деяких прихильників селян, які належать до Тихіновської орієнтації, налічуючись до 17-23 чоловіка»³²,

Що споріднювало місцеве селянство з монастирем? Звісно, насамперед – це спільні умови життя. До них ми можемо віднести навколишній ландшафт Придніпровської височини лісостепової зони України, у межах якого формувалося і розвивалося господарство як селян, так і монастиря. Крім того, спорідненість визначалася ще й релігійністю як частиною народної традиції, а також соціально-економічними та політичними умовами, зумовленими чи то імперським, чи то радянським режимом управління.

Висновки

Упродовж XVII – початку XX століть ми спостерігаємо надзвичайно тісні стосунки у відносинах між Успенським Виноградським (Ірдинським) монастирем та селянством навколишніх територій Придніпровської височини. Вони охоплювали практично всі сфери суспільного життя – від духовного до політичного – і мали різноманітний характер, що відобра-

27 Там само. Арк. 17зв.

28 Ластовський В. Ліквідація Виноградського (Ірдинського) монастиря на Смілянщині у 1920-х рр. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Сімнадцятої Міжнародної наукової конференції (28 травня – 1 червня 2019 р.). Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. Київ, 2019. С. 94–97.*

29 ДАЧО. Ф. Р-471. Оп. 1, Спр. 9. Арк. 40.

30 ДАЧО. Ф. Р-375. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 113.

31 Там само. Арк. 114зв.

32 Там само. Спр. 71. Арк. 349.

жалосся і у співпраці, і у конфліктних ситуаціях. На жаль, документальна база не дозволяє повною мірою детально все це розглянути. Тим не менш, навіть наявні архівні матеріали дозволяють реконструювати, а в деяких моментах дуже детально, основні аспекти у відносинах між монастирем і селянами. До таких ми можемо віднести і прояв інтересу до життя цього чернечого осередку, постійну взаємовигідну господарчу співпрацю, залученість селянства як соціальної бази до його функціонування тощо. Більше того, документи свідчать, що селянство виступало ще й певним охоронцем монастирських чеснот, оцінюючи окремі моменти життя монастиря з моральної точки зору. Найбільше інформації документи нам залишають з приводу взаємовідносин монастиря і селянства в питаннях надання послуг щодо ведення господарства та торгівельних справах. Цим охоплювалося практично всі навколишні населені пункти вже на початку XIX століття і в подальшому їх кількість лише зростала. Водночас змінювалася і соціальна база монастиря. Якщо у XVIII – першій половині XIX століття селяни не так часто ставали його насельниками, то наприкінці XIX – на початку XX століття майже всі ченці були вихідцями із селянства, причому з різних регіонів України.

References:

1. Artiushenko, Yu. (1966). *Podii i liudy na moiemu shliakhu borotby za Derzhavu 1917-1966* [Events and people on my path of struggle for the State 1917-1966]. Chicago. [in Ukrainian].
2. *Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho. 1648-1657* [Documents of Bohdan Khmelnytsky. 1648-1657] (1961). Kyiv, 1961. [in Ukrainian].
3. *Kievskie eparhialnyie vedomosti* [Kyiv Diocesan Gazette] (1861). №18-20. [in Russian].
4. Krypiakievych, I. (1990). *Bohdan Khmelnytskyi* [Bohdan Khmelnytskyi]. Lviv. [in Ukrainian].
5. Kornovenko, S. ta in. (2020). *Selianstvo, zemlia i vlada v period Ukrainskoi revoliutsii (1917 – 1921 rr.)* [Peasantry, land and power during the Ukrainian Revolution (1917 – 1921)]. Cherkasy. 440 s. [in Ukrainian].
6. Lastovskyi, V. (2000). *Vynohradsnyi manastyr i rodyna Yakhnenkiv-Symyrenkiv* [Vynohrad Monastery and the Yakhnenko-Smyrenkov family]. *Na sluzhbi Klio. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Liubomyra Romana Vynara z nahody 50-littia yoho naukovoï diialnosti* [In the Service of Clio. A Collection of Scientific Papers in Honor of Lubomyr Roman Vynar on the Occasion of the 50th Anniversary of His Scientific Activity]. Kyiv-Niu-York-Toronto-Paryzh-Lviv. S. 481-483. [in Ukrainian].
7. Lastovskyi, V. (2010). *Dokumenty XVIII st. z istorii Uspenskoho Irdynskoho (Vynohradskeho) monastyria* [Documents of the 18th century from the history of the Assumption Irdynsky (Vinograd) Monastery]. *Bolkhovitinovskiy shchorichnyk 2009* [Bolkhovitinov Yearbook 2009]. Kyiv. S. 342-357. [in Ukrainian].
8. Lastovskyi, V. (2013). *Dokumenty XIX – pochatku XX st. z istorii Uspenskoho Irdynskoho (Vynohradskeho) monastyria* [Documents of the 19th and early 20th centuries on the history of the Assumption Irdynsky (Vinograd) Monastery]. *Bolkhovitinovskiy shchorichnyk 2012* [Bolkhovitinov Yearbook 2012]. Kyiv. S. 203-231. [in Ukrainian].
9. Lastovskyi, V. (2010). *Pechery Uspenskoho Vynohradskeho (Irdynskoho) monastyria* [Caves of the Assumption Vinogradsky (Irdynsky) Monastery]. *Lavrskiy almanakh* [Lavra Almanac]. Vyp. 23. Spetsvypusk 9. Kyiv. S. 102-108. [in Ukrainian].
10. Lastovskyi, V. (2024). *Uspenskyi Irdynskyi (Vynohradskyi) manastyr na Smilianshchyni u XVIII stolitti* [The Assumption Irdynsky (Vinograd) Monastery in the Smilyan region in the 18th century]. *Kraieznavstvo* [Local history]. 2024. №2. S. 181-188. [in Ukrainian].
11. Lastovskyi, V. (2019). *Likvidatsiia Vynohradskeho (Irdynskoho) monastyria na Smilianshchyni u 1920-kh rr.* [Liquidation of the Vinogradsky (Irdynsky) Monastery in Smilyanshchyna in the 1920s.]. *Tserkva – nauka – suspilstvo: pytannia vzaïmodii. Materialy Simnadtsiatoi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (28 travnia – 1 chervnia 2019 r.)* [Church – science – society: issues of interaction. Materials of the Seventeenth International Scientific Conference (May 28 – June 1, 2019)]. Kyiv. S. 94-97. [in Ukrainian].
12. Lopatska, N. (2023). *Dermanskyi manastyr ta funktsionuvannia selianstva u yoho volodinniakh (XVI–XVII st.)* [Dermansky Monastery and the functioning of the peasantry in its possessions (16th–17th centuries)]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant]. №29. S. 164-169. [in Ukrainian].
13. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (dali – TsDIAUK)* [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 127. Op. 840. Spr. 477. [in Russian].
14. TsDIAK. F. 127. Op. 919. Spr. 708. [in Russian]
15. TsDIAK. F. 127. Op. 783. Spr. 606. [in Russian]
16. TsDIAK. F. 127. Op. 699. Spr. 162. [in Russian]
17. TsDIAK. F. 127. Op. 1063. Spr. 85. [in Russian]

-
-
18. TsDIAK. F. 127. Op. 1065. Spr. 345. [in Russian]
 19. TsDIAK. F. 127. Op. 748. Spr. 527. [in Russian]
 20. TsDIAK. F. 127. Op. 788. Spr. 427. [in Russian]
 21. TsDIAK. F.824. Op. 1 Spr. 2. [in Russian]
 22. TsDIAK. F. 824. Op. 1. Spr. 4. [in Russian]
 23. TsDIAK. F. 824. Op. 1. Spr. 11. [in Russian]
 24. TsDIAK. F. 824. Op. 1. Spr. 13. [in Russian]
 25. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti (dali – DACHO) [State Archives of Cherkasy Region]. F. 354. Op. 1. Spr. 1. [in Russian]
 26. DACHO. F. R-471. Op. 1, Spr. 9. [in Ukrainian]
 27. DACHO. F. R-375. Op. 1. Spr. 73. [in Ukrainian]

Надійшла до редакції / Received: 17.05.2025

Схвалено до друку / Accepted: 18.08.2025